

**İNKLÜZİV TƏHSİL MƏSƏLƏLƏRİ
ВОПРОСЫ ИНКЛЮЗИВНОГО ОБРАЗОВАНИЯ
ISSUES IN INCLUSIVE EDUCATION**

UOT 159.9

Səbinə Ramiz qızı Aslanova
pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru,
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti
[https://doi.org/10.69682/azrt.2024.91\(1\).273-277](https://doi.org/10.69682/azrt.2024.91(1).273-277)

ASPERGER SİNDROMU VƏ ATİPİK AUTİZMIN MÜQAYİSƏLİ TƏHLİLİ

Сабина Рамиз ызы Асланова
доктор философии по педагогике
Азербайджанский Государственный Педагогический Университет

**СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ СИНДРОМА АСПЕРГЕРА И АТИПИЧНОГО
АУТИЗМА**

Sabina Ramiz Aslanova
doctor of philosophy in pedagogy
Azerbaijan State Pedagogical University

COMPARATIVE ANALISE OF ASPERGER SYNDROME AND ATYPICAL AUTISM

Xülasə. Autizm, həyatın ilk illərində özünü göstərən və həyat boyu davam edən, sosial münasibətlər, ünsiyyət, ümumi inkişafda gecikmə və kənarçıxma ilə müəyyən neyropsixoloji pozulma olaraq qəbul edilmişdir. Bu yazıda atipik autizm və Asperger sindromu müqayisə edilmişdir. Sindromları mövcud diaqnostik meyarlarla bir-birindən fərqləndirmək olar. Diferensial diaqnostika baxımından autizm pozulması və Asperger sindromu ilə bağlı ədəbiyyatlar nəzərdən keçirilmişdir. Sosial qarşılıqlı əlaqədə pisləşmə, davranışlarda, maraqlarda və fəaliyyətlərdə məhdud, stereotip və təkrarlanan nümunələr hər iki pozulmanın əlamətidir. DSM-IV və ICD-10-a görə, Asperger sindromu ilə autizm arasındakı ən əhəmiyyətli fərq Asperger sindromunda nitq və idrak inkişafında klinik cəhətdən əhəmiyyətli bir gecikmənin olmamasıdır. Bəzi müəlliflər Asperger sindromunda motor funksiyalarının pozulduğunu iddia edirlər. Asperger sindromu və atipik autizm arasında və onların birgə baş verən xüsusiyyətləri arasındakı fərqlər sistemətik şəkildə izah edilmişdir.

Açar sözlər: *Autizm, pozulma, atipik, sindrom, idrak, nitq, inkişaf*

Резюме. Аутизм признан определенным нейropsychологическим расстройством, проявляющимся в первые годы жизни и продолжающимся на протяжении всей жизни, сопровождающимся социальными отношениями, общением, общей задержкой и отклонениями в развитии. В этой статье сравниваются атипичный аутизм и синдром Аспергера. Синдромы можно отличить друг от друга по существующим диагностическим критериям. С точки зрения дифференциальной диагностики была рассмотрена литература по аутизму и синдрому Аспергера. Нарушение социального взаимодействия, ограниченные, стереотипные и повторяющиеся модели поведения, интересов и деятельности являются отличительными чертами обоих расстройств. По данным DSM-IV и МКБ-10, наиболее значимым отличием синдрома Аспергера от аутизма является отсутствие клинически значимой задержки речевого и когнитивного развития при синдроме Аспергера. Некоторые авторы утверждают, что при синдроме Аспергера нарушаются двигательные функции. Систематически объясняются различия между синдромом Аспергера и атипичным аутизмом, а также их сопутствующие особенности.

Ключевые слова: аутизм, расстройство, атипичный, синдром, познание, речь, развитие.

Summary. Autism has been recognized as a certain neuropsychological disorder, which manifests itself in the first years of life and continues throughout life, with delays and deviations in social relations,

communication, general development. This article compares atypical autism and Asperger's syndrome. Syndromes can be distinguished from each other by existing diagnostic criteria. From the point of view of differential diagnosis, the literature on autism disorder and Asperger's syndrome was reviewed. Impairment in social interaction, restricted, stereotyped, and repetitive patterns in behaviors, interests, and activities are hallmarks of both disorders. According to DSM-IV and ICD-10, the most significant difference between Asperger's syndrome and autism is the absence of a clinically significant delay in speech and cognitive development in Asperger's syndrome. Some authors claim that motor functions are impaired in Asperger's syndrome. The differences between Asperger's syndrome and atypical autism and their co-occurring features are systematically explained.

Key words: Autism, disorder, atypical, syndrome, cognition, speech, development

Autizm və Asperger sindromunu ayırd etməkdə müəyyən çətinliklər yarana bilər. Atipik autizm eyni zamanda autizm sindromunun əlamətlərini özündə əks etdirir. Atipik autizm dil və ictimai ünsiyyətlə əlaqədar problemlər, həddindən artıq utancaqlıq, gündəlik həyatında müəyyən prinsiplərə həddindən artıq bağlılıq kimi özünü göstərir. Bu əlamətlər zamanla, yaxşı təhsil və əlverişli şəraitdə tamamilə normal vəziyyətə qayıda bilər. Bu səbəbdən erkən diaqnoz və müalicəyə sürətli keçid əhəmiyyət daşıyır. Əsas əlamətlər isə qısamüddətli göz kontaktının olması, narahatlıq, verbal və qeyri-verbal kommunikasiyaya qarşı reaksiyasız olma və təhlükə və qorxu duyğusu hiss etməmədir.

Atipik autizm ilə Asperger sindromu arasında eyni zamanda oxşar və fərqli xüsusiyyətlər mövcuddur. Bu sindromların ən əsas fərqli xüsusiyyətləri ondan ibarətdir ki, Asperger sindromlu uşaqlarda nitq qabiliyyəti pozulmuş olur. Lakin atipik autizm diaqnozu qoyulmuş uşaqlarda ilk yaşlarında nitq pozulmaları müşahidə olunur. Buna baxmayaraq, uzun müddət aparılan təhsil proqramları ilə bu problemi aradan qaldırmaq mümkündür. Atipik autizm sindromu 3 yaşından etibarən uşaqlarda müşahidə olunur, Asperger sindromu isə 3 yaşından sonra uşaqlarda müşahidə edilir [1, s.56-62].

Asperger sindromu (AS) sosial qarşılıqlı əlaqədə çətinliklər və məhdud, stereotip maraqlar və fəaliyyətlərlə xarakterizə olunan autistik spektr pozulmalarından (ASD) biridir. AS dil və kognitiv inkişafda ümumi ləngimənin olmaması ilə digər ASD-lərdən fərqlənir. Standart diaqnostik meyarlar arasında qeyd edilməsinə baxmayaraq, motor bacarıqların olmaması və qeyri-adi dil istifadəsinə tez-tez rast gəlinir [3].

Autizm spektri pozulmanı qrupunda ən yüngül neyroinkişaf problemi olan Asperger sindromu beyindəki anomaliyalardan qaynaqla-

nır. Səbəbləri hələ də məlum olmasa da, Asperger sindromunun inkişafına genetik amillərin və ətraf mühitin toksinlərinin təsir etdiyi təxmin edilir. Sindrom diaqnozu qoyulmuş şəxslər adətən normal intellektə və yüksək IQ-ya malikdirlər. Atipik autizm, bütün autizm növləri kimi, genetik problemlər nəticəsində yaranır. Eyni əkilərdən birində autizm varsa, digərində də bu rəsm var. Doğuşdan əvvəl ananın yaşadığı emosional qarışıqlıq, çaxnaşma və qorxu narahatlığa səbəb ola bilər. Bundan əlavə, ana bətnində yaranan məxmərək virusu da səbəblər arasındadır. Doğuşdan sonra körpəni laqeyd etmək və ya tək buraxmaq kimi emosional travmalar da dəstək olur. Bütün bunlara əlavə olaraq əzələ distrofiyası, Daun Sindromu, Serebral iflic, uşaq spazmi, neyrofibrömatoz, kövrək x sindromu, və rəmli skleroz və Rett sindromu atipik autizmlə əlaqəli xəstəliklərdəndir.

Asperger sindromu avstriyalı pediatri Hans Aspergerin adını daşıyır. 1944-cü ildə Asperger müalicə üçün gələn uşaqları şifahi olmayan ünsiyyət bacarıqlarından məhrum, həmyaşdqları ilə empatiya qura bilməyən və fiziki cəhətdən yöndəmsiz kimi təsvir etdi. 50 il sonra AS Xəstəliklərin və Əlaqəli Sağlamlıq Problemlərinin Beynəlxalq Statistik Təsnifatında (ICD-10) və Psixi Bozuklukların Diaqnostik və Statistik Təsnifatında (DSM-IV) bu pozulma Asperger sindromu kimi tanındı. AS-nin bir çox aspektləri ilə bağlı cavabsız suallar var; məsələn, AS və yüksək funksiyalı autizm arasındakı fərq şübhə doğurur; Qismən buna görə AS-nin yayılması dəqiq müəyyən edilməmişdir. Tədqiqat onun irsi mənşəyini dəstəkləsə də və beyin görüntüləmə üsulları beyinin müəyyən bölgələrində struktur və funksional fərqləri müəyyən etsə də, AS-nin dəqiq səbəbi məlum deyil. Asperger sindromu üçün vahid müalicə mövcud deyil və müxtəlif müdaxilələrin effektivliyi yalnız məhdud məlu-

matlarla təsdiqlənir. Müdaxilələr simptomları və funksionallığı yaxşılaşdırmaq məqsədi daşıyır. Əsas müalicə üsulu davranış terapiyasıdır və zəif ünsiyyət bacarıqları, obsesif və ya təkrarlanan vərdişlər və yöndəmsizlik kimi xüsusi pozulmalara diqqət yetirir. AS olan şəxslərin əksəriyyəti fərqliliklərinin öhdəsindən gəlməyi öyrənməyi bilir, lakin müstəqil həyat sürmək üçün daimi mənəvi dəstəyə və təşviqə ehtiyacı ola bilər [10].

Autizmdə olan bir sıra xüsusiyyətlər Asperger sindromunda da görülməkdədir: əlaqə qurmaqda çətinlik, ictimai əlaqələrdə çətinlik, xəyal gücündə və yaradıcı oyunlarda əksiklik. Asperger sindromu olan insanlar orta və ya üstün orta zəkaya malikdirlər. Buna görə də bu sindromdan əziyyət çəkən uşaqlar normal uşaqlarla eyni məktəbdə təhsil ala bilər. Eyni zamanda düzgün dəstək və cəsarətlə doğru bir şəkildə irəliləyib, daha yüksək səviyyədə təhsillərinə davam edə bilər və iş sahibi ola bilərlər. Asperger sindromunun səbəbləri dəqiq olaraq öyrənilməmişdir, lakin Asperger sindromun beyin inkişafına təsir edən dəyişik fiziki təsirlərdən qaynaqlandığını göstərən dəlillər mövcuddur. Asperger sindromunun xarakterik xüsusiyyətləri. Asperger sindromunun üç əsas duyğuların ifadə etməkdə çətinlik, empatiya qurmaqda çətinlik, sözlərin məcazi mənasını anlamaqda yaranan çətinliklər kimi diqqəti xüsusiyyəti vardır.

Asperger sindromunun autizmlə bir çox oxşar xüsusiyyətləri vardır. Asperger sindromu olan insanlar üçün bəzi xüsusiyyətlər, ictimai əlaqələrdə bəzi çətinliklər, ümumiyyətlə qapalı və ətraflarındakı dünyaya laqeydmiş kimi görünən klassik autizmlə insanlardan fərqli olaraq, Asperger sindromu olan bir çox insan ictimailəşmək üçün çox çalışırlar və insanlarla ünsiyyətə girməkdən məmnunluq duyurlar. Lakin, üz ifadələri kimi şifahi ola bilməyən siqnalları anlamaqda çətinliklərlə üzləşirlər. Belə uşaqlar ətrafdakı insanlarla münasibət qurmaqda çətinlik çəkir, sözlərin yalnızca birbaşa mənasını anlayırlar, zarafatları başa düşə bilmirlər, ünsiyyət bacarıqlarında isə jestlərdən, mimikadan istifadə etmirlər. İnsanlarla göz teması qurmaqdan qaçırırlar. Qarşısındakı insanı dinləmək əvəzinə öz maraq dairələrində olan mözudan danışa bilirlər. Çox zaman kolleksiya toplamağa meyilli olurlar. Texniki sahədə, riyaziyyatda xüsusi istedadlı olurlar, ümumiyyətlə uşaqların əksəriyyətində

hər hansı bir xüsusi qabiliyyət, istedad olur. Yaddaşları olduqca güclüdür, belə uşaqlar hətta bir il əvvəl danışılan söhbəti olduğu kimi xatırlayıb ən xırda detallarına qədər nəql edə bilərlər.

Asperger sindromu anadan olandan formalaşır, lakin xəstəliyin diaqnozu cəmiyyətə inteqrasiyası zamanı edilir (məsələn, uşaq bağçası, məktəb və s.). Pasientdə iki tərəfli sosial kommunikasiya zamanı kənara çıxmalar, qeyri-verbal davranışlar (jest, mimika, davranış, göz kontaktı) və emosional kontaktın qurulmasında çətinliklər olur. Onlarda nitqin inkişafı tez, zəngin söz ehtiyatı, yaxşı məntiqi və abstrakt düşüncə olur. Asperger sindromu qarşılıqlı ünsiyyət prosesi zəifdir, onlar ancaq istədikləri zaman danışirlar, qarşısındakı insanı eşitmir, öz-özünə çox danışirlar və s. asperger sindromu öz yaşadları və böyüklərlə ünsiyyətə can atırlar lakin bunu bacarmırlar, məsafəni qorumurlar, zarafatı başa düşmürlər, aqressiv reaksiya verirlər, emosional kontakta girə bilmirlər. Diqqətin pozuntusu, motor həssaslıq, inkişafda disharmoniyanın olması Asperger sindromu üçün xarakterikdir.

Asperger sindromunun əlamətlərinə ətraf mühitə qarşı həssaslıq, suallara uyğun cavab tapmaqda çətinlik, təkrarlanan davranışlar, vəziyyətə uyğun olmayan mimika və jestlərə, söhbətdə uyğun ifadə və intonasiyadan istifadə edə bilməmə, monoton danışmaq, insanlarla empatiya qura bilməmə, başqasının duyğularını və şifahi olmayan ünsiyyətini başa düşə bilməmə və s. aiddir.

Atipik autizmdə yaşanan problemlərin aradan qaldırılmasında və uşağın həyatını normal şəkildə davam etdirməsində ən mühüm amil erkən diaqnozdur. Bunun üçün ailələr uşaqlarının hərəkət və inkişafını daim nəzarətdə saxlamalı və həkim nəzarəti altında həssas davranaraq uşaqlarla sağlam ünsiyyət qura bilməlidirlər. Əgər uşaqda atipik autizm əlamətləri varsa, gözləmədən mütəxəssisə müraciət edilməli və tez müalicə prosesinə başlanılmalıdır. Bu simptomlardan ən diqqət çəkəni nitqin yaranmasında çətinlikdir.

Geniş yayılmış inkişaf pozulmalarından biri olan Asperger sindromu tək bir simptomla deyil, bir sıra simptomlarla fərqlənir. Bu, sosial qarşılıqlı əlaqədə pozulmalar, stereotipik və məhdud maraqlar və hərəkətlər, ümumi inkişafda klinik əhəmiyyətli gecikmə və dil bacarıqlarının ümumi olmaması ilə xarakterizə olunur. Dar bir mövzuya güclü maraq, birtərəfli sözlər,

məhdud stress və intonasiya və motor yöndəmsizliyi adətən bu vəziyyətdə rast gəlinir, lakin diaqnoz üçün tələb olunmur [7, s.3-11].

Emosional nümayişin olmaması, ehtimal ki, Asperger sindromunun ən əhəmiyyətli dis-funksiyasıdır. AS olan fərdlər sosial qarşılıqlı əlaqənin ən əsas aspektləri, o cümlədən dostluq etməmək, başqaları ilə kortəbii maraqlardan və ya nailiyyətlərdən həzz almaq, sosial və emosional qarşılıqlılığın olmaması, göz təması, üz ifadəsi, duruş və əl kimi çətinliklərlə üzləşirlər.

Autizmlı insanlardan fərqli olaraq, AS olan insanlar adətən özlərinə qapanmırlar, başqalarına yaxınlaşırlar, məsələn, sevdikləri mövzular haqqında birtərəfli, uzun-uzadı söhbətə başlaya bilirlər. Sosial qarşılıqlı əlaqəyə lazımı reaksiya verməmək başqalarının hissələrinə etinasızlıq kimi baxıla bilər və onların həssas olmadığı qənaətinə də gəlmək mümkündür. AS olan uşaqların koqnitiv qabiliyyətləri onlara çox vaxt laboratoriya şəraitində sosial qaydaları anlamağa imkan verir, yəni onlar başqalarının emosiyaları haqqında nəzəri məlumatların başa düşülməsini nümayiş etdirə bilirlər, lakin onlar bu biliklərdən real həyatda istifadə etməklə hərəkət etməkdə çətinlik çəkirlər. AS olan insanlar sosial qarşılıqlı əlaqənin müşahidə təhlili yolu ilə sərt davranış prinsipləri qura və onları məcburi göz təması kimi yöndəmsiz, sərt və sosial cəhətdən sadələvh bir şəkildə tətbiq edə bilirlər. Uşaqlıqda yoldaşlıq istəkləri uğursuz sosial görüşlər nəticəsində puç ola bilər [8, s.771].

Asperger sindromlu uşaqların nitqində nəzərəcarpacaq pozulmalar olmasa da, dil bacarıqlarının mənimsənilməsi və istifadəsi çox vaxt qeyri-adi olur. Qeyri-adi sözlər, qəfil keçidlər, sözlərin hərfi mənasında təfsir edilməsi və təfərrüatların anlaşılmaması, yalnız danışan üçün məna kəsb edən metaforalardan istifadə, eşitmə qavrayış pozulmaları, qeyri-adi pedantik, formal və idiosinkratik nitq və ucalıq, intonasiya daxildir, stress və sintaksis qəribəlikləri mövcuddur.

Ünsiyyət nümunələrinin üç aspekti klinik diqqəti cəlb edir: zəif vurğu, səthi və geniş nitq və gözə çarpan sözlər və s. Stress və intonasiya autizmlə müqayisədə daha az kobud və monoton olsa da, AS olan insanlar məhdud intonasiyaya malikdirlər və nitq qeyri-adi dərəcədə sürətli, nizamsız və səs-küylüdür. Nitq uyğunsuzluq hissi yaradır, söhbət çox vaxt dinləyicini bezdirən mövzular haqqında monoloqlardan ibarətdir, şərhlər

üçün etibarlı kontekst təmin etmir. AS olan insanlar dinləyicinin söhbətlə maraqlanıb-maraqlanmadığını izləyə bilmirlər [7, s.3-11].

AS olan uşaqlar yaşlarına görə qeyri-adi lüğətə malikdirlər və onlara “kiçik dahilər” deyirlər, lakin onlar məcazi nitqi başa düşməkdə çətinlik çəkirlər və hərfi mənalarından başqa sözlərdən istifadə etmirlər. AS olan fərdlər zara-fət, sarkazm və ya sataşma kimi məcazi məna daşıyan dildə xüsusilə zəifdirlər. Onlar tez-tez yumorun koqnitiv əsasını başa düşürlər, lakin onun məzmununu başa düşə bilmədiklərindən narazıdırlar. [6, s.497-501].

AS olan şəxslərin eşitmə və vizual qavrayışı ümumiyyətlə yüksək inkişaf etmişdir [5, s.86]. Onlar səsə, işığa, toxunmaya, teksturaya, qoxuya, ağrıya, temperatura və digər stimullara qarşı qeyri-adi həssaslığa və ya həssaslığa malikdirlər.

Hans Aspergerin və digər diaqnostik üsulların ilkin təsvirlərində motor bacarıqsızlığı qeyd olunur. AS olan uşaqlar velosiped sürmək və ya bankanın qapağını açmaq kimi motor bacarıqların inkişafı gecikə və ya pozulmanın olması mümkündür.

AS olan uşaqlar yuxuya getməkdə çətinlik, gecə tez-tez oyanmaq və səhər tezdən oyanmaq kimi yuxu problemlərinə daha çox meyillidirlər. AS həmçinin yüksək səviyyəli emosional korluqla (aleksitimiya) əlaqələndirilir ki, bu da insanın öz duyğularını müəyyən etməkdə çətinlik çəkir. AS, zəif yuxu keyfiyyəti və aleksitimiya bir-biri ilə əlaqəli olsa da, onların arasında səbəb-nəticə əlaqəsi məlum deyildir [4,s.573].

Problemin aktuallığı. Autizm müasir dövrdə gəniş rast gəlinən problemlərdən biridir. Autizmin Asperger sindromu və Atipik autizm formaları diaqnostika zamanı xarakterik xüsusiyyətləri ilə birgə diaqnostik meyarların fərqləndirilməsi kimi problem aktuallığı ilə seçilir.

Problemin yeniliyi. Autizmin Asperger sindromu və Atipik autizmin formalarının dəyərləndirilməsinə aid bir sıra tədqiqatlar təhlil edilir, eyni zamanda öz tədqiqatlarımda aparılan nəticələri müqayisə edərək diaqnostika zamanı istifadə oluna bilən meyarlar təqdim olunub, ümumiləşdirilərək sistemləşdirilib.

Problemin praktik əhəmiyyəti. Məqalənin praktik əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, burada aparılan araşdırmalar autizmin differensial diaqnozun qoyulmasında kömək edə biləcəkdir. Bunları tətbiq etməkdə müəllimlər, defektoloqlar, loqopedlər diaqnostikanın aparılmasının daha səmərəli keçirilməsində və korreksiya iş prosesində istifadə edə bilirlər

Ədəbiyyat:

1. Аутизм. Методические рекомендации по коррекционной работе / Под. ред. С.А. Морозова. – 2002. – 108 с.
2. Башина В. М. “Ранний детский аутизм.” Альманах. – М., 1993. – с. 154-165.
3. American Psychiatric Association, "Diagnostic criteria for 299.80 Asperger's Disorder (AD)". Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders (4th ed., text revision (DSM-IV-TR) bas.). ISBN 0-89042-025-4, – 2000.
4. Fitzgerald M, Bellgrove MA "The overlap between alexithymia and Asperger's syndrome". J Autism Dev Disord. **36** (4). ss. 573-6. doi:10.1007/s10803-006-0096-z. PMID 16755385, – 2006.
5. Frith.U., "Emanuel Miller lecture: confusions and controversies about Asperger syndrome". J Child Psychol Psychiatry. **45** (4). ss. 672-86. doi:10.1111/j.1469-7610.2004.00262.x. PMID 15056300, – 2008.
6. Kasari C, Rotheram-Fuller E, "Current trends in psychological research on children with high-functioning autism and Asperger disorder". Curr Opin Psychiatry. **18** (5). ss. 497-501, – 2005.
7. Klin A , "Autism and Asperger syndrome: an overview". Rev Bras Psiquiatr. **28** (suppl 1). ss. S3-S11. doi:10.1590/S1516-44462006000500002. PMID 16791390, -2006.
8. McPartland J, Klin A, "Asperger's syndrome". Adolesc Med Clin. **17** (3). ss. 771-88. doi:10.1016/j.admecli.2006.06.010. PMID 17030291, -2006.
9. National Institute of Neurological Disorders and Stroke (NINDS), "Asperger syndrome fact sheet". NIH Publication No. 05-5624, -2007.

E-mail: sabina-aslanova@bk.ru

Rəyçilər: *ped.elm.dok. ,dos. N.T. Hüseynova,*
ped.ü.fəls.dok. S.N. İskəndərova

Redaksiyaya daxil olub: 05.02.2024.